

סוגיה יט: בדיקה לאור הנר

*

רקע

המשנה אומרת שחייבים לבדוק חמץ לאור הנר, בסוגייתנו מסבירה הגמ' חיוב זה. מדברי הגמ' ניתן ללמוד גם על זמן הבדיקה, ולהשלים בכך את סוגיית זמן בדיקת חמץ בדף ד.

מקורות

א. ז-ח. "לאור הנר וכו'... האי משך נהורא והאי מיקטף איקטופי"

ב. רש"י ד"ה לאורה נבדקת

רי"ף ד-ד: "בודקין את חמץ לאור הנר וכו'... אפילו לאור החמה"

ר"ן ד. באל' ד"ה ת"ר; א: באלפס ד"ה ואיכא; א. באלפס ד"ה בודקין, שמא רא"ש סי' יא

ג. מרדכי סי' תקלה-תקלו, "אמרינן בירושלמי בתי כנסיות... כדאיתא התם דאשתכח

בגומא"

תרומת הדשן סי' קלג

ד. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב ה"ד

ה. שו"ע סי' תלג סע' א-ב, יא ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק א, ו, ז]

תרומת הדשן סי' קלג

שאלה: הרבנ בני אדם נוהגים לטאטאה ולכבד כל חדרי ביתם ב' או ג' ימים קודם י"ד ובאור י"ד מניחים להם ג' או ד' פתיחין במקצת חדרים וכשבדקים ומוציא(ים) אלו הפתיחים שהניחו להם בני ביתם מפסיקים שוב לבדוק שפיר דמי או לאו.

תשובה: יראה דמילתא דפשיטא הוא דלא יאות אינון עבדי דבגמרא פ"ק דפסחים כתב (המרדכי) בהדיא דאם כבדו וטאטאו הבית קודם לכן אפילו הכי צריך לחזור ולבדוק אלמא דבכיבוד לחוד לא סגי. ואף על גב דמסיק התם משום שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה ואיכא למימר דהיכא דעביד בדיקה כל שהוא באור י"ד די בכך אחר הכיבוד דמהשתא לא תחלוק בין בדיקה לבדיקה מכל מקום כתב נמי התם טעם אחר דכיבוד לחוד לא סגי משום דילמא מישתכח בגומא ואם כן במה יצאו החדרים מחובת בדיקה. ואף כי אין להקל במצוה זו דאחמור בה רבנן טובא וצריך לבדוק בדיקה גמורה לחורין ולסדקין בכל חדרי הבית שמכניסים בהן חמץ.

הסבר הסוגיה

"תנו רבנן אין בודקין לא לאור החמה ולא לאור הלבנה ולא לאור האבוקה אלא לאור

הנר מפני שאור הנר יפה לבדיקה". [בריייתא ז:]

הבריייתא מסבירה שבדקים חמץ לאור הנר מפני שנה הוא האמצעי הטוב ביותר למטרה זו. אור לבנה חלש, ואינו מתאים לבדיקה. באור אבוקה מונה הגמ' שלוש חסרונות, מאיר

לאחוריו, אורו מרצד ולא ניתן להכניסו לחורים ולסדקים. אור השמש הוא אור חזק וטוב, אבל במקום שיש הצללה, אורו אינו מספק [ולכן אכסדרה שאין בה הצללה נבדקת לאור החמה]. את העדיפות של אור הנר על שאר אמצעי התאורה ניתן להבין בדרך אחרת לגמרי. הגמ' מביאה פסוקים שלומדים מהם חיוב בדיקה לאור הנר. משמע בפשטות שהבאת הפסוקים אינה כלימוד, אלא אסמכתא בעלמא, כך מפורש בבבלי תא האומרת: "ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר". אולם הר"ן א. באלפס ד"ה בודקין, שמא מתייחס לפסוקים אלו כלימוד גמור¹. לדעתו, יש חיוב מהתורה לבדוק לאור הנר דוקא².

לדין יש נפקא מינה גדולה בין שני ההסברים הללו - בדיקה לאור פנס. פנס הוא אמצעי בדיקה טוב יותר מנר - אורו לפניו, אורו קבוע ואינו מרצד, ניתן להכניסו לחורים ולסדקים, אורו חזק ואין חשש שמה שרוף, ילכלך או יזיק - כמו שיש חשש בנר. אם הבחירה בנר היא מפאת טיב הבדיקה פנס טוב ממנו, אם הבחירה מגזרת הכתוב, יש להקפיד דוקא על נר.

הברייתא אומרת שאין בודקים לאור החמה, ומוסיפה הגמ' שאכסדרה נבדקת לאור החמה. דברי הברייתא והגמ' צריכים הסבר, כיצד ניתן לבדוק לאור חמה, והרי למדנו שזמן בדיקת חמץ בלילה בזמן שהאנשים מצויים בבתייהם? ניתן לתרץ שאלה זו באחת משתי דרכים:

א. בדיקה נתקנה בלילה בזמן שבני אדם מצויים בבתייהם, ולכן אסור לדחות את הבדיקה ליום ארבעה עשר, שמא יפשע ולא יבדוק, אבל להקדים ולבדוק ביום שלושה עשר - שפיר. ב. אסור להקדים ולבדוק ביום שלושה עשר, אבל השוכח לבדוק בלילה ארבעה עשר, בודק ביום המחירת, ולו מורה הברייתא, שאינו בודק לאור החמה אלא לאור הנר [ובאכסדרה בודק לאור החמה].

הראשונים נחלקו בשתי הדרכים הללו. רוב הראשונים סוברים כדרך השניה [ראב"ד ורמב"ן ד. באלפס, ר"ן א: באלפס ד"ה ואיכא, ועוד ראשונים], שאין להקדים את הבדיקה ליום שלושה עשר, ודברי הברייתא עוסקים בדיעבד בלבד, בשוכח לבדוק בזמן. בעל המאור [ד. באלפס] סובר כדעה הראשונה, שניתן להקדים ולבדוק ביום שלושה עשר לאור הנר³. את שיטת רוב הראשונים שאין להקדים את הבדיקה ליום שלושה עשר, ניתן להבין בשתי דרכים:

א. סיבה מציאותית של טיב הבדיקה. בדיקה לאור הנר בלילה טובה יותר מבדיקה לאור הנר ביום, כיוון שאור החמה מאפיל על אור הנר. הראב"ד והרמב"ן [שם] סוברים כך, ומוכיחים את דבריהם מירושלמי האומר: "אפילו בבית אפל, אין אור הנר מבהיק ביום כמו שמבהיק בלילה".

¹ צ"ע שהר"ן עצמו (ד. באלפס ד"ה ת"ר) כותב שהפסוקים אסמכתא בעלמא.

² גם מרש"י ד. ד"ה ואור הנר יפה לבדיקה, משמע שחובת נר אינו מפני טיב הבדיקה, אלא מפני הלכה הדורשת נר.

³ הבנה זו אינה מפורשת בדבריו, אבל הר"ן א: באלפס ד"ה ואיכא הבין אותו בצורה זו.

ב. סיבה הלכתית. חכמים תיקנו זמן לבדיקה, החורג מזמן זה אינו יוצא ידי חובת מצוה מדרבנן של בדיקת חמץ [למרות שהבדיקה מונעת איסור כל יראה ובל ימצא]. הסבר זה כתוב בסגנון אחר במהר"ם חלואה [ד. ד"ה אמר רב נחמן], וכך משמע קצת מהרא"ש [סי' יא] והטור [ריש סי' תלג] השוללים בדיקה בשלושה עשר מכל וכל.

בין שתי ההבנות הללו נפקא מינות להלכה:

א. בדיקה בדיעבד ביום שלושה עשר. לפי השיטה הראשונה יצא בדיעבד ידי חובתו. לפי השיטה השנייה לא יצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולבדוק בליל ארבעה עשר.

ב. אכסדרה. לשיטה הראשונה לא ניתן לבדוק בשלושה עשר, לשיטה השנייה ניתן לבדוק לכתחילה ביום שלושה עשר⁴.

ג. בדיקה אור ליי"ג לאור הנר. לשיטה הראשונה ניתן לבדוק לכתחילה אור ליי"ג לאור הנר, לשיטה השנייה לא ניתן לבדוק לכתחילה אור ליי"ג, ורק המפרש ויוצא בשיירה בודק בזמן זה.

סיכום

כפשטות נראה שחיוב בדיקה לאור הנר הוא מפאת טיב הבדיקה, וכל אמצעי תאורה טוב ממנו כשר לבדיקה. מהר"ן משמע שיש גזרת הכתוב המחייבת נר.

בדיקה אור לארבעה עשר היא מפאת טיב הבדיקה - אור הנר בלילה הוא אמצעי בדיקה האפקטיבי ביותר. יש ראשונים הסוברים שאם יש אמצעי בדיקה האפקטיבי ברמה זהה ניתן לבדוק בו ביום שלושה עשר [אכסדרה לאור החמה], ויש ראשונים הסוברים שחכמים קבעו זמן זה, ואין לשנותו.

הלכה

מהשו"ע [סי' תלג סע' א] משמע שלא ניתן להקדים את הבדיקה ליום שלושה עשר, ובדיקת אכסדרה לאור החמה אפשרית רק בדיעבד, אם שכח לבדוק בזמן. המשנה ברורה [סק"א, ושער הציזין אות ד-ה] מביא מחלוקת אחרונים האם בדיקה בדיעבד ביום שלושה עשר או בליל שלושה עשר פוטרת אותו מחיוב בדיקה בליל ארבעה עשר, או שחייב לחזור ולבדוק. המשנה ברורה מכריע, בדיק ביום שלושה עשר חוזר ובודק ללא ברכה, אם בדיק בליל שלושה עשר ונזהר שלא להכניס חמץ, אינו חייב לחזור ולבדוק.

בסוף הסימן [סע' יא] פוסק השו"ע, על פי המרדכי [סי' תקלה], הלכה שיש לה חשיבות הלכתית רבה מאוד: "המכבד חדרו ביי"ג בניסן ומתכוין לבדוק חמץ ולבערו ונזהר שלא להכניס שם עוד חמץ אף על פי כן צריך לבדוק בליל י"ד". המציאות שהשו"ע מדבר עליה היא המציאות שלנו, ולפי דבריו אין לסמוך על נקיון הבית אלא חובה לבדוק בליל ארבעה עשר בדיקה גמורה בכל מקום החייב בבדיקה [לא כפי שמקובל היום לבדוק בצורה מאוד שטחית]. יש לשים לב, שדין זה שונה מהדין שבסע' א. בסע' א מדובר שבדיק כפי שתיקנו חכמים, אבל לא בדיק בזמן שתיקנו חכמים. בסע' א מדובר שלא בדיק בצורה שתיקנו חכמים, אלא בדיקה את הבית היטב, וממילא הבית בדיק.

⁴ כך מפורש ברבינו דוד ד. סוד"ה אמר רב נחמן, וכך עולה מרש"י ח. ד"ה לאורה.

ר' שלמה קלוגר [חכמת שלמה על סע' יא] סובר שדין השו"ע הוא רק כשמנקה את הבית ביג ניסן או ביב ניסן, אבל אם מכבד את הבית שלושה ימים קודם הפסח, הבית בחזקת מקום שאין מכניסין בו חמץ, ואין צריך לבודקו. השערי תשובה [אות יב] מצטט את תשובת ר' יהושע שפירא האומר שיש להמוני העם הנוהגים לנקות את הבית ניקוי יסודי, ולהקל בבדיקה דרך העברה בלבד, על מה שיסמוכו.

בדיקה בפנס - הגר"ע יוסף [יביע אומר ח"ד או"ח סי' מ, יחזה דעת ח"א סי' ד] פוסק, שפנס כשר לבדיקה, אבל עדיף לבדוק בנר כפי שמקובל בידינו מאבותינו.